

ÇEVRE VE KENT ESTETİĞİ

Elmas ERDOĞAN

Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Dışkapı, 06110, Ankara

ÖZET

Tarih boyunca insanlar tek tek yapılarda olduğu kadar yarattıkları fiziksel çevrelerde de estetik nitelik aramışlar ve bu kaygı ile çevrelerini düzene sokma arayışında olmuşlardır. Doğal ve kültürel öğelerin bir araya gelmesi ile biçimlenen kentler onu oluşturan parçalardan farklı nitelik taşıyan bütünlüdür. Gerek tek yapıların gerekse yapı ve açık yeşil alanların bir araya gelerek oluşturdukları çevrenin yalnızca insanın biyolojik gereksinimlerini karşılayan işlevsellik değil, aynı zamanda psikolojik, entelektüel gereksinimlerini de karşılayan estetik nitelikler de taşıması gerekmektedir.

Bu makalede tarihi süreç içinde çevre ve kent estetiğinin gelişimi ortaya konmuş, estetik olgusu kavramsal olarak irdelenerek kentsel çevrelerde kimlik, kentsel görüntü ve estetik değerler kuramlarına değinilerek kentlerin kent tanımına hak kazanabilmeleri için sahip olmaları gereken estetik değerler ve kentsel tasarım yaklaşımları tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Çevre, Kent, Peyzaj olarak kent, Kent estetiği, Kentsel tasarım

URBAN AND ENVIRONMENTAL AESTHETICS

ABSTRACT

Human beings as the creators of their physical environments have always in anxiety in the arrangement and the aesthetics of the settlements. Cities formed by the combination of natural and cultural elements are different tissues than every single object found in them. Either single buildings or the urban tissues formed of buildings and open-green spaces not only fulfill the needs of the functions, but also to fulfill the psychological and intellectual needs of the citizens.

In this article, the evolution of environmental and urban aesthetics through history was searched. Urban aesthetics was evaluated as a phenomenon then, identity problem in cities, the image of the city, aesthetic values in cities, concepts in aesthetics were emphasized and finally, the aesthetic values and urban design approaches for a more identifiable and aesthetics urban environment was discussed.

Keywords: Environment, City, City as a landscape, Urban aesthetics, Urban design

1. GİRİŞ

Fiziksel çevre insanı da kapsayan doğal, kültürel, tarihi, sosyal ve yapay öğeleri içinde barındıran ve bu olguların birbiri ile sürekli ve değişken bir etkileşime uğradığı dinamik bir olgudur. Bir diğer ifade ile çevre canlıları etkileyen ve onlardan etkilenen karşılıklı etkileşimin söz konusu olduğu tüm faktörler bütünü olarak da tariflenebilir. Sürekli değişen dinamik bir olgu olarak çevre günlük yaşamın gerekleri ile doğal ve yapay öğeler kapsamında biçimlenmektedir. İklim, toprak, su, doğal yapı gibi abiyotik; insan, hayvan, bitki varlığı gibi biyotik faktörlerden oluşan çevre sahip olduğu kaynaklar ve özellikler doğrultusunda farklı nitelik, tanım ve karakter kazanmaktadır. Çevreyi oluşturan doğal, kültürel, tarihi, estetik, görsel öğe ve özellikler bütünü ise çevresel değer olarak nitelenmektedir.

Belli bir odak gerektiren çevre o odağa bağlı olarak; ona yönelik ve onunla ilişkili olgularla karşılıklı etkileşim içinde olan değişken, karmaşık ve çok yönlü bir kurgudur. Çevre bu koşullardaki doğal ve yapay fiziksel yapının, iklimsel ve coğrafi değerlerin, biyolojik etmenlerin, kültürel, toplumsal, ekonomik, sanatsal oluşumların her birini, bir bölümünü ya da bütünü kapsama almaktadır (İzgi, 1999). Kentsel çevreler ele alınırken içinde barındırdığı öğelerin olduğu gibi korunması ve değişiminin sorgulanması önemli olup, çevre biçimlendirilirken mevcut doğal ve kültürel değerlerin korunması, değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması birincil koşul olmalıdır.

Tarihi süreç içinde insanlar çevre koşullarını kabullenmek yerine denetlemeyi ve çevrelerini düzenlemeyi tercih ederek yapay çevreler oluşturmaya başlamışlar; böylece ilk barınaklar ve barınma kültürü ortaya çıkmış, gezgin avcı kimlikleri tarımsal üretime odaklı, toprakla ilişkili, yerleşik düzene dönüşmüştür. Doğal koşullardan korunma, gereçlerini saklama, günlük aktivitelerini kısmen kapalı mekanda gerçekleştirme kaygısı ile yapı eylemi artmış, yerleşim dokuları gelişim göstererek ilksel kentsel dokular oluşturulmaya başlanmıştır.

İlk yerleşmeler verimli nehir vadilerinde, Mısır'da Nil Vadisi'nde, Ortadoğu'da Mezopotamya'da, Hindistan'da İndus Nehri boyunca ve Çin'de Hoang-Ho'da gelişim göstermiştir. Yerleşimlerin ana karakter ve niteliklerini belirleyen temel etmenlerden biri de yerleşimin kurulduğu alanın doğal nitelikleri olmuştur. Yani yerleşmelerin/kentin makro mekan biçiminin belirleyicisi insan yapısı çevre-doğal çevre ilişkisi, doğal kaynaklar, doğal ulaşım yolları, topografik veriler ve iklim koşulları olmuştur. Bunun yanı sıra kenti kuran ve içinde yaşayan insanlar, değer yargıları, gereksinimleri ve üretim-sanatla ilgili yetenekleri ile kentin kuruluş biçimi ve amacı kentlerde mekansal örgütlenme ve biçimlenme açısından farklılıkların oluşumunu getirmiştir. İşlevsel uzmanlaşma açısından değerlendirildiğinde kentler, yönetim, ticaret, sanayi kenti olabilmekte ve bu işlevin gerektirdiği makro mekan biçimlenişini yansıtmaktadırlar. Bütün bu etmenler iç içe ve etkileşim halinde olarak kentin genel karakterini tek tek değil, belli ağırlık ve oranlarda bir araya gelerek birlikte belirlemektedirler; dolayısı ile kentsel estetiğin oluşumunda da bu etmenler belli ağırlıklarda pay sahibi olmaktadır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Materyal

Araştırmanın ana materyalini yapılanmış çevreler, tarihi süreç içinde yerleşim yeri olarak kullanılmış alanlar ve özellikle kentsel çevreler oluşturmaktadır. Tarihi gelişim sürecine göre gerek evrensel gerekse ülkesel ölçekte yerleşmeler araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Bunun yanında yerleşmeler ve uygarlık tarihi, prehistorik dönemden bugüne yerleşmeler ve Türk kentleri ile ilgili yapılmış araştırma ve çalışmalar/literatür verileri de araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer yandan "estetik" kavramı, felsefesi ve çevre tasarımı ile ilgili her tür literatür verisi ve görsel kaynak da çalışmanın ana materyalini oluşturmaktadır.

2.2. Metot

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde temelde dolaylı yöntem kullanılmıştır. Doğrudan gözlem yolu ile edinilen deneyim ve verilerin de değerlendirilmesinin yanı sıra literatür verilerinin analiz edilmesi esas alınmıştır. Bu kapsamda tarihi süreç içinde yerleşmelerin ve kentleşmenin gelişimi irdelenmiş, çevre ve kent estetiği olgusunun farklı dönem ve uygarlıklarda nasıl ele alındığı tasarım ve planlama kapsamında değerlendirilmiş; dönem özellikleri ortaya konmuştur. Süreç içinde çevre ve kent estetiğine bakış açısı değerlendirilerek sorun ve olanaklar ortaya konmuş, çevre ve kent estetiğinin ne olduğu, nasıl sağlanabileceği tartışılarak tarihten elde edilen potansiyel bulgular vurgulanmış, güncel kullanımlarda uygulama olanakları tartışılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Tarihi Süreç İçinde Çevre ve Kent Estetiğinin Gelişimi

Tarihi süreç içinde kentlerin gelişimi irdelendiğinde ilk büyük yerleşmelerin temel karakteristiğinin dini yapılar olduğu, bu tür yapıların kent silüetinde belirleyici olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra kent içinde oluşturulan

bahçeler ve gerçekleştirilen bitkisel uygulamalar da çevre estetiğine gösterilen özenin yansımalarıdır. **Mısır uygarlığı** kentsel yerleşmelerinde izlenen anıtsal yapılanma, insan ölçeğini aşan kolonlu açık mekan kurgulanmaları, avlular, mekansal biçimlenmedeki geometrik düzen ve formalizm, kent silüetinde belirleyici olan palmiye ağaçları, kumul alanların peyzaj özellikleri kentsel görüntünün/imağın temel öğeleri olmuştur. Mısır kentlerinde tapınaklar ve anıt mezarlar olan piramitler kent silüetindeki baskın yapılanmalar olmuştur. Biçim özellikleri açısından belirgin geometrik formların kullanıldığı yapılar ile informal kent dokusunun entegrasyonu sınırlandırılmış açık mekan kurgulanmaları ile sağlanmıştır. **Yunan uygarlığı**'nda ise geometrik düzende yerini alan yapılar, aksiyalite, simetri, belli oranların kullanımı ile sağlanan armoni ve matematiksel verilere dayalı olarak gerçekleştirilen kentsel tasarımlar Yunan kenti tasarımının temel belirleyicileri olmuştur. Aristoteles'e göre estetik-güzellik olgusunun başlıca nitelikleri olan düzen, simetri ve belirlilik ilkelerinin Yunan kentlerinde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Yunan dönemi kentleri estetik değerler açısından değerlendirildiğinde tepelerdeki düzlüklerde konumlandırılmış yerleşmelerde geometrik, yamaçlarda konumlandırılmış yerleşmelerde ise organik dokunun kullanıldığı ancak, yapıların tasarımında daima bakışımıl denge, hiyerarşi, değişken tekrar tasarım ilkelerinin kullanıldığı, yapıların çevreleri ile birlikte pozitif kentsel mekanlar yaratacak biçimde tasarlanmış oldukları görülmektedir. Yunan dönemi kentlerinde dış mekanları tarifleyen yapı cepheleri son derece önemli olmuş; cephelerdeki geometrik ve floral bezemeler ile doğrudan kentsel anlamda görsel zenginlik sağlanmış, kentsel mekanlar gerek bitkisel uygulamalar gerekse mozaik döşemeler, dekoratif yer kaplamaları ile özgün ve kimlikli kılınmıştır. Doğal öğelerin daima yapı bünyelerinde yer aldığı, açık-yarı açık-kapalı kentsel mekan kullanım alternatiflerinin bulunduğu Yunan kenti silüetinde ön plan yapılar daha üst seviyede konumlandırılmış akropol ve yapıları olmuş, ancak insan ölçeği korunmuş, insan-kent-çevre ilişkisinin sağlıklı ve sürekli kurulmasını sağlamış, kentsel alanlar yaşayan mekanlar olmuştur. İzleyen süreçte görülen **Roma uygarlığı** kentsel kentsel yapılanma ve tasarım ilkeleri ve yapı türleri açısından benzer nitelikte ancak, daha büyük ölçekli, insan-kent-çevre ilişkisinde belli bir otoritenin yansımalarının izlendiği bir boyuta taşınmıştır. Yapı cepheleri birer plastik obje gibi değerlendirilmiş, doğa yapı bünyelerine çekilerek hem yapısal hem doğal öğeler ile yüksek standartta kentsel çevreler oluşturulmuştur. Roma dönemi kentinde önemli bir diğer kentsel çevre forum'lar olmuştur. Sosyal, ekonomik, siyasi boyutlarıyla Roma kent bütününde ve kimliğinde yer alan tanımlı bir pozitif kentsel mekan olmuştur.

Çevreleri ile son derece iyi entegre olmuş Ortaçağ kentlerine bakıldığında ise doğal kaynakların kent yapılanmasına doğrudan katıldığı görülmektedir. Genellikle savunma kaygısı ile dik yamaçlar, nehir yatakları, deniz ya da göl içindeki adalarda konumlandırılan ve surlar ile çevrili olan organik düzendeki Ortaçağ kentlerinde konumları gereği ön plan ve arka plan kurgulanması söz konusudur. Genellikle şato, manastır, kilise gibi yapılar **ön plan** (foreground) yapıları iken yerleşimin konumlandığı çevrenin peyzaj özellikleri daima kentin **arka planı**/geri planı (background) olarak kullanılmıştır (Günay ve Salman,1994) . Geri plan ve ön plan yapılarında malzeme olarak kent yakın çevresindeki doğal kaynaklardan yararlanılmış ve kentsel görüntüde bir **doku estetiği** ve **bütüncül bir armoni** yakalanmıştır. Bu doğal uyum da gerek kentsel alanda yer alan kitlelerin birbiri ile uyumunu gerekse kentin çevresindeki doğal yapıya uyumunu getirmiştir. Bu bağlamda, Ortaçağ kentlerinin estetik olmasının temel nedeni kentlerin gerek çevresi gerekse kendi içinde sahip olduğu **doğal armoni** olarak değerlendirilebilir.

Anadolu Ortaçağ uygarlıkları yerleşimleri değerlendirildiğinde Bizans, 11. yüzyıl Beylikler, Selçuklu ve 14. yüzyıl Beylikler dönemi yerleşimleri kentsel yapılanmaları irdelenmelidir. **Bizans uygarlığı** kentlerinde çevre ve kent estetiği kapsamında yeni açık mekan kullanımlarının getirdiği mekansal biçimlenmeler ve meydan kullanımları dışında yenilik söz konusu değildir. Kentsel meydanlar dikilitaşlar, yazıtlar, vb. ile zenginleştirilmiştir. Bunun yanı sıra bitkilere budama yolu ile şekil verme olarak tanımlanan "topiary"nin, dönemin açık mekan anlayışlarından biri olan açık hava tiyatrolarının ve bahçelerin mekanik hayvan figürleri ile biçimlendirilmesinin kentsel çevreye estetik anlamında katkıları olmuştur. İzleyen dönemde kentsel yapılanma ve estetik anlamında bir diğer Anadolu uygarlığı ise Selçuklulardır. **Selçuklu** kentleri son derece özgün, özel donanımlı kentlerdir. Askeri karakter taşıyan Selçuklu kentleri organik düzende gelişim gösteren, kale yapıları, yoğun yeşil dokusu ve detayda algılanan özenli yapılanma ve bezeme öğeleri ile kimlikli, insan odaklı, erişimi kolay, alternatif kentsel kullanımlar sunan kentlerdir. Selçuklu kentleri sosyal donanımlar ve komşuluk ilişkilerinin konut alanlarına yansımalarının kolayca izlendiği yaşayan kentler olmuştur. Doğal yapı malzemeleri olan taş ve tuğla ile inşa edilmiş anıtsal yapılar ve ilk külliye örnekleri kent silüetindeki belirleyici yapılar olmuştur. Kent estetiği bağlamında sade görünüşlü prizmatik yapıların geometrik ve floral süslemelere sahip

dekoratif taç kapıları, kent bütününde yaratılmış sürpriz mekanlar, meydanlar, yapı içlerine çekilmiş doğa parçaları, doğal çevre ile bütünleşmiş kentsel dokular dönemin kentsel estetik anlayışını yansıtmaktadır.

Rönesans döneminde, kentlere yeni bölümlerin eklenmesi ile kentler büyümüş, yönetici sınıfın gücünün formal bir anlatımla mekana yansımaları anıtsal yapılarda ifade bulmuştur (Günay ve Salman, 1994). Yapılar cepheleri ile tanımlı hale gelmiş, heykel önemli bir kentsel öğeye dönüşmüş, kimi zaman su elemanı olarak, kimi zaman yapı cephelerinde mimari ile bütünleşik olarak kullanılmıştır. Bahçe ve meydan olguları önem kazanmış, kentlerdeki yapılar bu açık mekanlarla birlikte tasarlanmıştır. Bir diğer önemli etmen olarak korunma-savunma gereğeli yeni sur yapılanmaları kent silüetinde yerini almıştır. Rönesans'ın ilerleyen dönemlerinde açılan geniş yol ve bulvarlar, oluşturulan kentsel vistalar kent estetiğinin dönemsel yaklaşımları olmuştur. Böylece, erken Ortaçağ'ın yüksek yapı, dolambaçlı yollarla belirginleşen kentsel doku estetiği yerini gösterişli yapı, bulvar ve vistalarla simgelenen estetik anlayışına bırakmıştır.

Osmanlı dönemi kentleri değerlendirildiğinde ise topografik veriler doğrultusunda organik gelişim gösteren Osmanlı kentlerinin çevresi ile iyi entegre olmuş, doğa ile bütünleşik, anıtsal yapıları ve külliyesi ile belli bir kentsel görüntüye/ kentsel imaja sahip oldukları görülmektedir. Dönemsel olarak kendilerinden önceki uygarlıkların kullandığı yerleşmeleri kullanan Osmanlılar mevcut dokuya zarar vermemiş, arazi yapısı, kültür varlıkları, doğal değerleri korumuşlardır. Topografik verilerin en uygun ve verimli biçimde kullanıldığı Osmanlı kentlerinde cami ve külliye, medreseler, han, hamam yapıları belirgin yapılar olurken, daha önceki uygarlıklara ait yapılara gösterilen saygı ile kent bütününde yapısal anlamda görsel çeşitlilik izlenmekte, doğa daima temel belirleyici olarak kentin arka planı ve zaman zaman da ön planında etkin olmuştur. Coğrafi özelliklerin korunup değerlendirilmesi ile av korulukları, mesire yerleri, bağlık alanlar gibi büyük ölçekli yeşil alanların kent bünyesinde yer alması ile de doğa-yapı-insan ilişkisinin belirgin ve sürekli olduğu, nitelikli kentsel çevrelerin elde edildiği görülmektedir.

Erzen'e göre (2006), Osmanlı kentlerinde ve mimarisinde görülen ancak, özellikle erken Osmanlı döneminde belirgin olmaya başlayan iç-dış mekan ilişkisi insanın kendi için yarattığı mekanı tamamen çevreye kapatmadığını, bir süreklilik olduğunu göstermektedir. Bu olgu Türk kültüründeki doğa-yapı ilişkisinin çok akışkan ve organik düzeyde olduğunu kanıtlamaktadır. Osmanlı kentlerinde izlenen bu yaklaşım insanların kendilerini çevreden tamamen soyutlamadığını, açık-kapalı hacimler arasındaki sürekliliği koruduğunun göstergesi olmuştur. Burada kişilerin çevre ile ilişkilerinde organik, doğal ve duyuşsal bir nitelik olduğu izlenmektedir. Osmanlı kentlerinde de ön plan-arka plan kurgulanması söz konusu olup, coğrafi yapı, topografya, bitki örtüsü gibi öğeler arka planı oluştururken özenli anıtsal yapılanma ve geleneksel mimari de ön plan elemanlarını oluşturmuştur.

Aru'ya(1998) göre ise; topografyanın dışında, doğal anlamda da muntazam olmayan bir özellik taşıyan Osmanlı kentinde içe dönüklüğü olası kılan bir yaşam biçimi kentsel dokuda tekrarlanmaktadır.

Barok döneme gelindiğinde geniş bulvar ve vistalar kentsel mekanın daha belirgin öğeleri haline gelmiştir. Baroğun merkezi vurgulayan niteliği radyal yol düzenleri ile kentsel dokuya yansımış, yol, döşeme, süsleme biçimindeki abartı altın dönemini yaşamıştır. İnsanda gerçekten estetik duygular uyandıran büyük, yoğun bezemeye sahip yapılar ile yolların oluşturdukları uyum kentsel estetiğin barok dönemdeki belirgin niteliklerinden biri olup dış mekan ve bahçe olgusunun daha da önem kazandığı kentsel çevreler biçimlenmiştir. Buna bahçe düzenlemedeki yeni beğeni biçimi de eklendiğinde kentsel estetiğin kent bütününde açık ve kapalı alanlarda daha da önem kazandığı kesinlik kazanmaktadır.

Endüstri devrimi sonrasında kentleşmede ölçek ve biçim çeşitliliği izlenmiş, kentler büyümüş, yeni işlevlerin gelmesi ile bir bakışta algılanan küçük ölçekli kentler gitmiş, yerine büyük nüfuslar barındıran sanayi kentleri gelmiştir. Kent merkezleri büyümüş ve sadece kullanım-işleve yönelik uygulamalar sonucunda bir estetik karmaşa dönemi ortaya çıkmıştır. Günay ve Salman'a göre (1994), Bu estetikten yoksun yeni uygulamalara tepki olarak da güzel kent: "city beautiful", bahçe kent: "garden city, endüstriyel kent: "industrial city", pratik kent : "city efficient" gibi yeni kentsel yaklaşımlar gündeme gelmiş ve gerek kentsel yapılanma gerekse çevre ve kent estetiği bağlamında bir çözümler ve çelişkiler dönemi yaşanmıştır.

Kent estetiğinin tarihi süreç içindeki gelişimi değerlendirildiğinde ortaya çıkan en önemli sonuç tarih boyunca kentsel estetiği oluşturan en önemli etmenin doğal çevre olduğudur. Görülmektedir ki doğal çevre bileşenleri olan jeomorfoloji, topografya, bitki örtüsü, iklim, su varlığı, gibi ögeler gerek kentlerin kurulduğu yerlerin seçiminde gerekse kent biçimlenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu ögeler ile uyum içinde olan kentlerin taşıdıkları estetik değerler de daha üst düzeyde olmaktadır. Çevresi ile gerek malzeme gerekse yapılanma ve doğal ögeler açısından iyi entegre olan kentler daha nitelikli çevrelere sahip olmaktadır. Kent estetiği de kentsel yapılanmada olduğu gibi üretildiği dönemin sosyal, kültürel, teknolojik ve ekonomik yapısı ile doğrudan ilişkili bir olgudur. Bunun yanında dönemsel olarak yapıların niteliği ve cephesel özelliklerinin kentsel kimlikte etkili olduğu görülmektedir. Doğal yapı malzemesi kullanımının çevresel uyumda en önemli etken olduğu ve tarihi süreç boyunca kentsel kullanımlarda tariflenmiş açık mekan kullanımlarının bir sosyal gereksinim olarak farklı dönem ve kültürlerde meydan, forum, avlu gibi doğal ögeleri de içeren mekan kurgulanmalarında yaşam bulduğu görülmektedir.

3.2. Kentsel Çevreler ve Estetik

Kentsel çevreler yapılar ve bunların tariflediği dış mekanlar olmak üzere pozitif ve negatif ögelerden oluşmaktadır. Bunların arasındaki tanımlı ilişkiler, mekan akışkanlığı, iyi kurgulanmış mekansal geçişler ve uyum da kentsel estetiğin niteliğini belirlemektedir. Kentsel çevrelerde yapı ve yapı gruplarının oluşturduğu pozitif ögeler açık ve yeşil alanlar, avlular, bahçeler, yollar, meydanlar gibi negatif ögeleri tanımlayacak ve tarifleyecek biçimde bir araya gelmeli; bütünün ayrılmaz parçalarını oluşturmalıdırlar. Kentsel çevrelerdeki pozitif ve negatif ögelerin yüzeylerini oluşturan çizgiler, yüzeylerin malzeme, renk, doku özellikleri ile yapıların cephe oranları, açıklıkların niteliği, cephe süslemeleri de kentsel çevre kalitesinin belirlenmesinde önemli unsurlardır(Şekil 1). Bunun yanı sıra yer kaplamaları, kentsel donatı/kent mobilyası, aydınlatma elemanları, durak, pano, telefon kulübesi gibi elemanlar ile bitkisel materyal ve kullanım biçimi kentsel estetiğin sağlanmasında doğrudan katkı sağlayan ögelerdir. Tüm bu değerlerin bir araya gelmesi ile kent bütününe ilişkin kent makroformu ve kent silüeti oluşmakta, detayda irdelendiğinde ise mikro ölçekte kentsel estetik ve güzel/çekiciliği olan çevre kavramı ortaya çıkmaktadır. Kentsel bütüne bakıldığında gözlenen nesnenin tüm ögeleri arasında algılanan uyum onun güzelliğini yansıtmakta; bütünün estetik olması parçaların birbirleri ile olan ilişkilerinin de iyi çözümlenmiş olmasına bağlıdır

Şekil 1. Overtown Pedestrian Mall, Miami, ABD ve Champs Elysees, Paris, Fransa (Cerver, 2003).

Bir sistemler bütünü olarak kentler son derece karmaşık, kontrol etmenin çok güç ya da olası olmadığı, kültürel çeşitliliğe sahip, doğal ve yapay öğeleri bünyesinde barındıran alanlardır. Toplumsal değerler, sosyo-kültürel yapı, yaşam biçimi, teknoloji, nüfus yapısı, ekonomi, ulaşım dokuları, kentsel politikalar doğrudan kentsel biçimlenmeyi ve kent makro formunu belirleyen faktörlerdir. Tarımsal devrim sonucu ortaya çıkan ilk kentler tarım ve hayvancılığın yapıldığı, ufak, kalıcı yerleşimlerdir. Tarihi süreç içinde yer alan değişik uygarlıklar kentlerini kurarken gerek doku (organik, geometrik) gerekse sosyal ve yönetsel odaklar oluşturarak kentlere özgün kimlik kazandırmışlardır. Farklı uygarlıklarda kültürel niteliklere ve dönem özelliklerine bağlı olarak belli temel ilkeler tekrarlanmış, süreç içinde tekrarlayan bu uygulamalar planlama-tasarım ilkelerine dönüşmüştür. Endüstri devrimi sonrasında ise kentsel gelişmeler çevre kaynakları, doğal-kültürel değerler ve estetik bağlamda kentlerdeki yaşam kalitesinin iyileştirilmesi konusunda acil müdahaleler gerektirmiş, böylece sürdürülebilir kentler kavramı gündeme taşınmıştır. Kent formu doğrudan yerleşim formu ve niteliği ile bağlantılı olup, kesinlikle eklektik bir nitelik taşımamalı, mutlaka geniş çerçeveli değerleri bütünleştirmelidir. Her kentin mutlaka belli bir amaca hizmet eden karakter taşıması, bu kimliğe bağlı olarak da belli estetik değerleri bünyesinde barındırması gerekmektedir ki bu da her kentin belli, bir **kentsel imaj** ve duygu uyandırıcı niteliğe sahip olmasını getirmektedir. Diğer yandan, kentler yeterince basit çözümlenmiş, esnek ve bölünebilir yapıda olmalıdırlar.

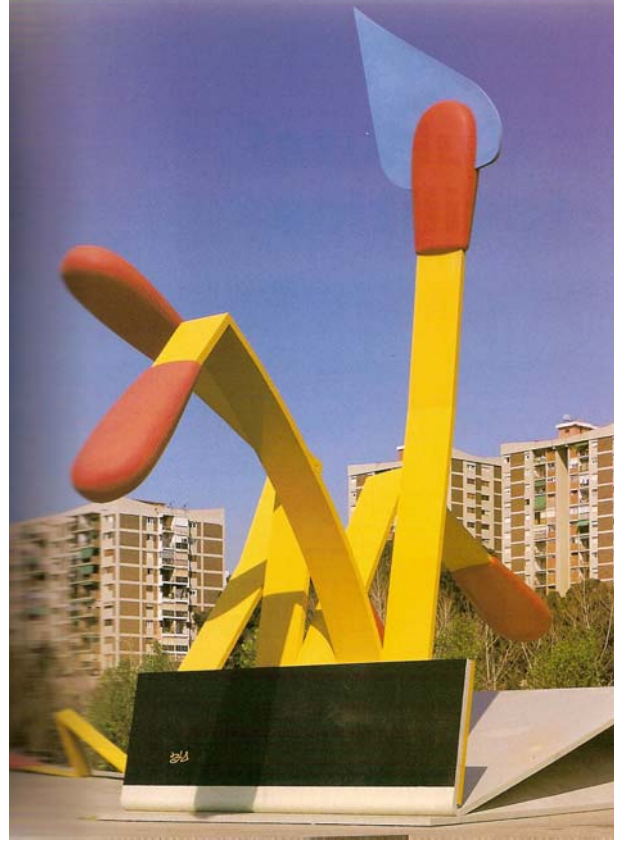
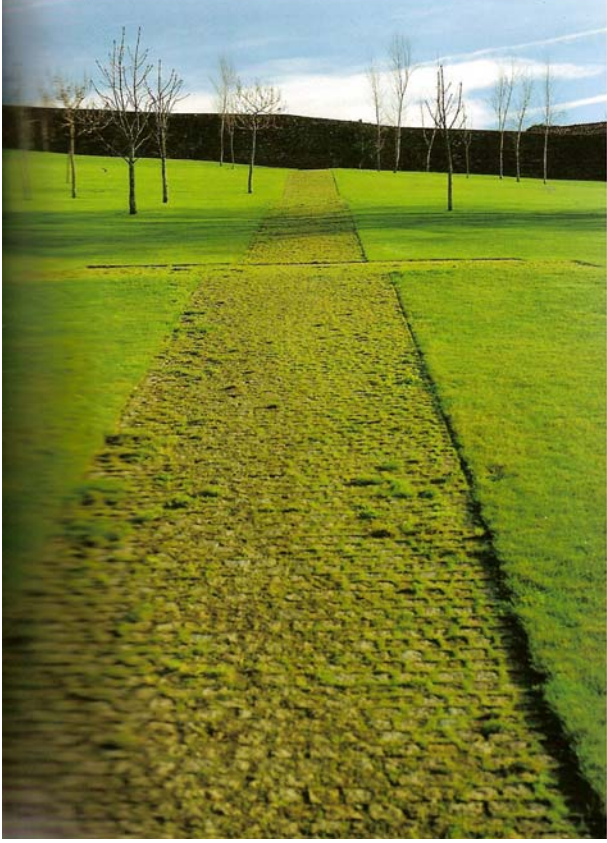
Estetik Yunanca'da algı, duyu anlamına gelen "aisthesis", "aisthetikos" kelimelerinden gelmektedir ve duyum, duygu ve algı yolu ile insanın güzel olanı kavraması, güzellik ve güzelliğin insan zihin ve duygularındaki etkisi, güzelin algılanması ile ilgili şey olarak tanımlanmaktadır. Estetik güzelin ve güzel sanatların yapısını inceleyen bir felsefe dalıdır. Yunan estetiğinde "güzellik" var olan herhangi bir nesnenin/varlığın sıfatı olup genelde varlığın kendi iç düzeni ya da çeşitli varlıkların uyumlu topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Roma'lı felsefeci Plotinos ise (M.S. 205-270) güzelliği psikolojik ve metafizik boyutları ile değerlendirmiş ve güzelliğin uyumdan farklı bir şey olduğunu, duyumla hissedilen basit bir olgu olmadığını; sanat ve çevre oluşumunda güzelliğe yaklaşımın metafizik olması gerektiğini vurgulamıştır (Şekil 2).

Şekil 2.The Citadel,California, ABD ve Story Garden, Oregon, ABD (Cerver, 2003).

Estetik sadece sanattaki güzeli değil, yani sadece sanat felsefesini değil, doğadaki güzeli de kapsamaktadır. Dolayısı ile hem doğal hem yapay öğelerin değerlendirilmesinde yararlanılan bir algılar öğretisi, duyubilimdir (Bozkurt, 2000). Estetik yaklaşımda orantı ve uyum en önemli olgular olup tasarımda birlik oluşturmanın en kolay yolları olarak nitelenmektedir. Birliğe sahip tasarım öğeleri ya da oluşumlar ise estetik ve güzel olarak algılanmaktadır. Çevrede, sanatta, tasarım objesinde birlik sağlanamamış, parçalar organik olarak birbirine bağlı ve uygun değil ise estetik olması da söz konusu değildir ve bunu oluşturan da öğelerin bir araya gelmesinde kurgulanan/oluşturulan düzendir.

Kentsel imaj / görüntü ve estetik değerler açısından irdelenecek olursa peyzaj bütünlüğü içinde kenti oluşturan öğelerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Booth'un (1990) peyzaj/çevresel değerlendirmede kullandığı arazi formu (landform), bitkisel materyal (plant material), yapılar (buildings), döşemeler (pavement), peyzaj yapıları (site structures), su öğeleri (water) de kentsel çevreleri oluşturan öğelerdir. Nasıl bütün onu oluşturan parçaların her birinden farklı niteliğe sahipse, kent de onu oluşturan tek tek yapılardan farklı nitelik taşıyan bir bütün olup kitle, boşluk, yüzey ve düzlemlerden oluşan tek tek öğelerin bir araya gelmesi ile biçimlenmektedirler (Şekil 3).

Şekil 3.Santa Domingo de Bonaval Park, İspanya ve Capsa de Mistos, Barcelona, İspanya (Cerver, 2003).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kentlerin “kent” tanımına hak kazanabilmeleri için de belli standartlara sahip olmaları ve çevresel/kentsel açıdan belli bir estetik çekiciliğe sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda da kenti tek birimler değil, tümel çevre olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Kentsel alanlarda yapılar mimarlık ürünü olup yarattıkları estetik duygular, kitle, cephe ve form özellikleri ile iç mekan ve dekoratif nitelikleri kapsamında değerlendirilmektedirler. Ancak, bir dizi yapı bir araya geldiğinde tek yapının algılanmasında görülmeyen çok farklı algılar söz konusu olup farklı bir biçimlenme ve sanat ortaya çıkmaktadır. Dolayısı ile gerek tek yapıların gerekse bunların bir araya gelerek oluşturdukları çevrenin yalnızca insanların biyolojik gereksinimlerini karşılayan işlevsellik değil, aynı zamanda toplumların psikolojik ve entelektüel gereksinimlerini de karşılayan estetik nitelikler taşıması gerekmektedir.

Erzen'e göre (2006), çevre estetiğinin en önemli unsuru yaşamın her anına, yaşam dinamiğine göre değişkenliğine, varlık alanına çıkmasıdır. Bu anlamda estetik biçimsel bir beğeni olmaktan çok yaşamın devinim ve enerjisini sağlayan algı, tepki, uyarı ve “ben” ile “bütün” arasındaki iletişim kaynağıdır.

Estetik değerler doğaları gereği öznel nitelik taşımaktadırlar. Değişik dönemlerde estetik beğeniler de farklılık göstermekte, belli bir dönemde estetik olan bir varlık/oluşum/öge başka bir dönemde aynı niteliği taşımamaktadır. Ancak, farklı zaman kesitlerindeki toplum yapılarının yarattığı kültürel özellikler ve buna bağlı estetik duygular ile mekan kalitelerini anlamak bugünün çevrelerini oluşturmada rehber olacaktır. Toplumların/bireylerin sağlıklı, mutlu, keyifli yaşamaları çevre koşullarına dolayısı ile görsel açıdan nitelikli, iyi çözümlenmiş, işlevsel, estetik çevrelerin oluşumu ile olasıdır.

Nesneler ve çevreler estetik bağlamda değerlendirildiklerinde görülmektedir ki her zaman algılanan form ile ima edilen form arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Çevresel ya da estetik algılamada bazı **ortak algılar**'ın yanı sıra bazı **özel algılar** (bireysel algılar) da söz konusudur. Bir objenin ya da çevrenin "**bilinir**" olabilmesi için "**tanımlı**" yani çevreyi oluşturan diğer öğeler arasında daha belirgin ve "**sınıflanabilir**" yani belli bir kavramla ilişkilendirilebilir nitelikte olmalıdır (Şekil 4).

Şekil 4. Solid Square, Kanagawa, Japonya ve Le Jardin Atlantique, Paris, Fransa (Cerver, 2003).

Kentsel bir çevre ne kadar düzenli ise estetik değeri de o kadar fazladır; çünkü bir **bütünlük** içermektedir. Algılamının doğası presentasyonel özelliklere sahip olduğu için kentsel çevrelerin estetik olarak algılanması için kullanımlara belli öğeleri bazı semboller ile algılatmak gerekmektedir; sürdürülebilir kentsel algı sağlanmalıdır. Kentsel alanlarda estetik açıdan en başarılı formlar gelişmiş basit formlar olup bu formların organizasyonu ile elde edilen çevresel yapılanmalardır. Yani tasarımlar normatif olmalıdır. Kentsel çevrelerde doğal oluşumlardan ve varlıklardan mekan yaratmada metafor olarak yararlanılmalıdır. Bu kapsamda kentler insanları/toplumları kuşatan, içinde yaşanan sanat ortamları olmalıdır.

Kentsel tasarım ve kent estetiği çerçevesinde bakıldığında tariflenen mekan biçimlerinin kent bütününde en işlevsel ve gereksinmelere cevap verir nitelikte olması bu alanların iyi tasarlandığının göstergesi olmaktadır. Tasarımda özellikle "**pozitif mekan**" olgusu önemlidir. İyi kurgulanmış, bütün olarak tasarlanmış pozitif mekanlar doğru mekan tariflerinin de göstergesi olmaktadır. Kentsel alanlarda form ve kitlelerde kullanılan basit formlar daha iyi algılanmaktadır.

Roth'un yaptığı kentsel mekan tanımlarına göre (2000), kentsel alanlarda durağanlık ya da hareket oluşturan "**statik-dinamik mekanlar**", belli alana ya da yapıya yönelme sağlayan ya da bulunulan yolda hareket ve sürpriz sağlayan "**doğrultulu-doğrultusuz mekanlar**" ve bir boşluk olarak kavranan ve onu tanımlamak üzere yapılmış bir kabukla kuşatılan ya da kitleye oyularak açılan "**pozitif-negatif mekanlar**" bulunmaktadır. Bu tür

kentsel mekanların kentsel işlevler doğrultusunda uygun ve doğru kullanımı kentsel çevrelere çeşitlilik, kimlik ve nitelik kazandıracaktır. Kentsel alanlarda negatif mekanlar yapıların inşa edilmesinden sonra arta kalan açık alanlardır. Pozitif mekanlar ise önceden tasarlanmış bir plana göre bilinçli olarak biçimlendirilen ve tanımlanan alanlar olup tüm nitelikli çevre tasarımları bu kaliteyi taşıyan oluşumlardır.

Kentlerde yaşayanlar kent estetiğini hem üst ölçekte hem de alt ölçekte algılamaktadırlar. Genel anlamda kentsel görüntü ve kent silüeti kapsamında algılanan, dışarıdan bütün olarak bakıldığında “**makro estetik**” değerlerdir. İçinde bulunulan çevrede yaşarken algılanan ise “mikro estetik” değerler olup daha detayda renk, doku, ışık, malzeme ile doğrudan ilgilidir. Değişen konseptler ve tematik yaklaşımlar nedeni ile bugün artık “estetik” kapsamında değerlendirilen kentsel çevreler sadece “güzellik” kategorisinde değil, komik, çirkin, dehşet verici gibi farklı kategorilerde de değerlendirilmektedir; çünkü artık bu yaklaşımlar tasarımda birer estetik kategorisi olmuştur. Bu bağlamda Bozkurt’a göre (2000), negatif ve pozitif estetik değerler ortaya çıkmaktadır.

Kentler karmaşık yapıda yarı dantel oluşumlar olup aslında bir dizi peyzajdır. Her özellik bir diğeri ile yer yer çakışan niteliktedir ve tasarımındaki karmaşıklık da bundan kaynaklanmaktadır. Kentlerde birçok kullanıma çözüm getiren dokular bulunmaktadır. Bunun yanı sıra kentlerde bazı strüktürel, psikolojik, ekolojik, davranışsal, jeomorfolojik, görsel ve tasarımsal dokular da söz konusudur. Bu dokuların birbiri ile uyumlu birlikteliği ve doğru çözümlenmiş olması doğru çevre ve kentleri getirmektedir. Bunlardan mevcut peyzaj ekolojisinin oluşturduğu doğal dokular birincil dokular olarak ele alınmalı, insan davranış ve gereksinimleri sonucu oluşan (korunak, barınma, ulaşım, vb.) insan dokuları ikincil dokular ve estetik dokular ise üçüncül dokular olarak değerlendirilmeli; bir bütünün parçaları olarak iyi entegre edilmelidirler.

Booth’a (1990) göre arazi formu, bitkisel materyal, yapılar, döşeme, yapısal öğeler ve su öğeleri peyzajın temel öğeleridir. Bu kapsamda peyzaj bir kültürel imaj olup belli şeyleri sembolize eden; temsil eden, yapılandıran çevresel elemanlar bütünüdür ve birçok malzeme, yüzey, toprak, taş, vejetasyon gibi doğal kaynaklarla temsil edilmektedirler. Kentlerin peyzaj özellikleri de kent kimlikleri ile birlikte ülkelerin kültürel imaj ve görüntüleri olup kimlik, karakter ve dönemsel özellikleri korunarak geliştirilmelidirler.

KAYNAKLAR

- o Aru, K.A., 1998. Türk Kenti. Türk Kent Dokularının İncelenmesine ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması, YEM Kitabevi, ISBN: 975-7438-58-8, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul.
- o Booth, N.K., 1990. Basic Elements of Landscape Architectural Design. ISBN: 0-88133-478-2, Waveland Press Inc., USA.
- o Bozkurt, N., 2000. Sanat ve Estetik Kuramları. Asa Kitabevi, ISBN: 975-8149-17-2, Özal Matbaası, Bursa.
- o Cerver, F.A., 2003. The World of Contemporary Architecture. ISBN: 3-8331-1762-2, Cambridge, United Kingdom.
- o Erzen, J., 2006. Çevre Estetiği ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, ISBN: 975-7064-96-3, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- o Grosenick, U. and Rienschneider, B., 2005. Art Now, Artists at the Rise of the Millenium, ISBN: 3-8228-4093-9, Singapore.
- o Günay, B. ve Selman, M., 1994. Kentsel Görüntü ve Kentsel Estetik Örnek Kent: Ankara. Kent, Planlama, Politika, Sanat, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- o İzgi, U., 1999. Mimarlıkta Süreç, Kavramlar-İlişkiler, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, ISBN. 975-7438-88-X, Yem Yayınevi, İstanbul.
- o Özer, B., 1986. Yorumlar, Kültür, Sanat, Mimarlık. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, ISBN: 975-7438-15-4, Yem Yayınevi, İstanbul.
- o Porteous, I.D., 1996. Environmental Aesthetics, Ideas, Politics and Planning, ISBN: 0-415-13769-1, Great Britain.